

ХАРТАТА НА СЪВЕТА НА ЕВРОПА ЗА ОБРАЗОВАНИЕТО ЗА ДЕМОКРАТИЧНО ГРАЖДАНСТВО И ОБРАЗОВАНИЕТО ПО ПРАВАТА НА ЧОВЕКА – ПРОЕКЦИИ ВЪРХУ ПЕДАГОГИЧЕСКАТА ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Сийка Чавдарова – Костова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. В тази статия е представена Хартата на Съвета на Европа по въпросите на образованието за демократично гражданство и обучението по правата на човека. Хартата се коментира от гледна точка на някои концепции в педагогическата теория. Акцент се поставя в отношенията образователна политика–теория–практика.

Keywords: Charter of the Council of Europe, education, democracy, human rights, educational policy–relations theory–practice

Хартата на Съвета на Европа за образованието за демократично гражданство и образованието по правата на човека е в рамките на Препоръка CM/Rec (2010) 7, приета от Комитета на министрите на Съвета на Европа на 11 май 2010 г. заедно с Обяснителен меморандум.

Приемането на Хартата е в контекста на основната „мисия на Съвета на Европа да подкрепя човешките права, демокрацията и върховенството на законността“ и декларираната увереност в това, че „образованието и обучението имат основна роля за подпомагане на тази мисия“ (Recommendation ..., с. 5).

Създаването на Хартата има своята предистория, която подробно е описана в Обяснителния меморандум. Необходимостта от приемането ѝ е следствие от съвкупност от международни срещи и приети актове в областта на човешките права и гражданското образование:

– Световната конференция за правата на човека, Виена, 1993 г., отправяща призив към държавите „за включване на правата на човека, демокрацията и върховенството на законността като тематика в учебното съдържание във всички учебни институции във формалното и неформалното образование“;

– Втората среща на върха на ръководителите на държавите и правителствата

на Съвета на Европа, 1997 г., за „предприемане на инициатива за образование за демократично гражданство“ с цел „насърчаване на осъзнаването от гражданите на техните права и отговорности в едно демократично общество“;

– Препоръка Rec (2002) 12 на Комитета на министрите на Съвета на Европа относно образованието за демократично гражданство;

– Световната програма за образование по правата на човека, приета от Генералната асамблея на Обединените нации, 2005 г., на която Съветът на Европа е със статут на регионален партньор;

– Обявяването на 2005 г. за Европейска година на гражданството чрез образованието, по време на която „държавите и неправителствените организации съобщават за многобройни примери на добра практика при образованието за демократично гражданство и човешки права“ (Recommendation ..., с. 5,6).

Смисълът на описването на предисторията на създаването на Хартата е в това да бъдат представени основните предпоставки, аргументиращи разработването на този образователно-политически документ. Такъв тип информация има значение не само за нивото на правещите национални политики, а и за нивото на теоретичната педагогика, тъй като първото не просто подчертава актуални политически приоритети, но и задава тенденции, пряко насочени към образователно-възпитателната практика, с която теорията е свързана (като детерминирана от и детерминираща практиката). Факт е, че невинаги развитието на теорията в дадена област на педагогиката (така, както е разработвана на университетско, академично ниво) предшества политиката, която понякога е по-чувствителна към потребности и изисквания на практиката. За да не се случи това „вървене“ на теорията „след“ политиката, е особено важно хората, разработващи теоретичното ниво, да бъдат представителите на практиката пред политиката (в момента по-скоро това са редки случаи). Независимо от позицията на теорията спрямо политиката, важно е в един момент те да тръгнат успоредно, така че да настъпи едно реално усъвършенстване на практиката – в случая формирането на граждани, осъзнаващи и пълноценно осъществяващи своите социални ангажименти, зачитащи правата на човека.

Педагогическата теория не може да бъде безразлична към дефинирани в международни и национални образователно-политически документи понятия, които тя разработва и които са представяни и разпространявани, в т. ч. чрез обучение на академично ниво. От теоретична гледна точка представлява несъмнен интерес сравняването на дефиниции на едни и същи понятия в политически и академично ориентирани текстове – доколко има съпадения и различия между тях. Наличието на различия би могло да бъде показател за разминавания между политическа и академична интерпретация на понятия, отразяващи едни и същи феномени. Основните проблеми, възникващи от такъв тип разминавания, са свързани с реалните възможности за влияние върху образователно-възпитателната практика.

Чрез своите механизми политиката има силно влияние върху терминологията, разпространявана чрез нормативната база, както и върху практиката, доколкото задава съответните възможности и ограничения на нейното функциониране, основно – в рамките на образователните институции, подвластни на нормативната уредба на национално ниво. Това е сериозно предизвикателство пред теорията, която не само трябва добре да познава политическите дефиниции, но и да може да влияе върху тях – и при процеса на тяхното създаване, и при процеса на тяхното разпространяване и въздействие върху педагогическата практика, в т. ч. позволявайки си, а не самоограничавайки се в критичността си спрямо тях, когато открие недостатъчности, непълноти или неточности.

В началото на представяната тук Харта се дават дефиниции на двете понятия, намиращи се в наименованието ѝ:

– Образование за демократично гражданство – „образование/възпитание, обучение, издигане на осъзнатостта, информация, практики и дейности, целящи осигуряване на учащите се със знания, умения и разбиране и развиване на техните нагласи и поведение, за предоставянето им на възможност да упражняват и защитават техните демократични права и отговорности в обществото, да ценят разнообразието и да играят активна роля в демократичния живот с оглед на подкрепата и защитата на демокрацията и върховенството на законността“.

– Образование по правата на човека – „образование/възпитание, обучение издигане на осъзнатостта, информация, практики и дейности, целящи осигуряване на учащите се със знания, умения и разбиране и развиване на техните нагласи и поведение, за даване на възможност на учащите се да имат принос в изграждането и защитата на универсалната култура на правата на човека в обществото, с оглед на подкрепата и защитата на правата на човека и основните свободи“ (Recommendation ..., с. 7).

Двата вида образование/възпитание „са тясно взаимосвързани и взаимно подпомагащи се“. „Те се различават по-скоро във фокуса и обхвата, отколкото в целите и практиките.“ Докато първото „се фокусира основно върху демократичните права и отговорности и активно участие, във връзка с гражданската, политическата, социалната, икономическата, правната и културната сфера на обществото“, то второто „се свързва с широкия спектър на правата на човека и основните свободи във всеки аспект на човешкия живот“ (Recommendation ..., с. 8).

Внимателният преглед на дефинициите показва идентичност в тяхната първа половина, което подчертава педагогическата същност и общност на двата феномена. Различията между тях във втората им половина вече подчертават спецификите им – при първото понятие акцентът е върху правата и отговорностите на гражданите, уважението към разнообразието в обществото, активното участие в обществения живот, а при второто – върху защитата на правата на човека. Идеята, която се среща и при двете, е тази за правата на човека, детерминираща както образованието по правата на човека, така и образованието за демократично гражданство. Неслучайно

в педагогическата теория тези два феномена се разглеждат като припокриващи се, разполагащи се един в друг и един до друг (Гюрова, 2005).

Тук се налага да бъде направено едно много важно уточнение от теоретична гледна точка, свързано с различията в превода от английски език на понятието education. Факт е, че при официалния превод на Хартата на руски език има различие в използваните наименования на понятието *education for democratic citizenship and human rights education*. Докато първото се превежда чрез думата възпитание, второто се превежда чрез думата образование, т.е. – *възпитание за демократично гражданство и образование по правата на човека*. Това различие е налице и при преводи на разработени и популяризирани от Съвета на Европа публикации в тези две области. Като примери могат да бъдат посочени два превода на руски език:

– на учебното помагало „Living in democracy“ с подзаглавие „EDC/HRE lesson plans for lower secondary level“ (Living in democracy, 2010). Буквалният превод от английски на български език би бил „Живее в демокрация“, „Планове на уроци... по образование за демократично гражданство и образование по *правата на човека*“. На руски език официалният превод в изданието на Съвета на Европа е: „Жить в условиях демократии“ с подзаглавие „Планирование уроков по ВДП/ОПЧ для основной школы (8-9 классы)“ (Жить в условиях..., 2010). Ако правим буквален превод от руски език, той би бил следният: „Живее в условията на демокрация“, „Планиране на уроци по възпитание за демократично гражданство и образование по правата на човека...“;

– на една от най-известните публикации на Съвета на Европа в разглежданата тук област – „How all teachers can support citizenship and human rights education: a framework for the development of competences“ (Brett, P. P., Mompoin-Gaillard, M. H. Salema, 2009), която е със следното заглавие на руски език: „Каким образом все учителя могут внести вклад в воспитание гражданственности и образование в области прав человека: пособие для развития компетенций“ (Брет, П. П. Монпуан – Гайар, М. Х. Салема, 2011).

На пръв поглед различията в преводите от английски и руски език не са съществени. В руските текстове обаче навсякъде, където се споменава словосъчетанието „демократично гражданство“, се използва терминът възпитание, а не образование. Тук основателно може да бъде зададен въпросът за детерминантите на предпочитанието в руския език към термина възпитание, а не образование при превода на думата education, когато става дума за гражданствеността, както и за избора на този превод от страна на Съвета на Европа (доколкото става дума за неговите издания в областта на демократичното гражданство). (Като допълнение към казаното бих посочила още два факта: използването на руски език днес на термина „гражданское воспитание“ и в исторически план използването на термина „гражданское воспитание“ в България още в началото на миналия век (Чавдарова, А., 2011, с. 14,15). Логично продължение на въпроса би било – в нашия език, който е по-близко семантично до руския, отколкото до английския, кой термин

е по-подходящ при превода и защо?¹⁾ Защо, когато става дума за формиране на гражданина, се предпочита думата възпитание, а когато става дума за формиране на правна култура – образование? От друга страна, в българските условия определено се разчита на образованието, на образоваността като основен път за формиране на гражданско съзнание и поведение (както в сферата на формалното, така и в сферата на неформалното образование). Всичко това поражда въпроса: не е ли време за една дискусия в нашата педагогическа колегия по отношение на онова, което наричаме възпитателно и онова, което наричаме образователно, от гледна точка на мястото им в семантиката на езиците и конкретните социални условия, в т. ч. теоретико-педагогическите и практикопедагогическите традиции в по-близък и в по-далечен исторически план? Това ми дава основание в превода на дефинициите, направен по-горе, да поставя редоположено думите образование и възпитание, очаквайки, че в официалния превод на Хартата на български език, който се подготвя в момента, предпочитанието ще бъде към думата образование, с което в момента ще се съобразя, без това да означава, че смятам за консенсусно приключил въпроса за отношение на образование/възпитание/гражданственост.

От педагогическа гледна точка е важно коментирането на заложените в Хартата *цели и принципи*, които „би трябвало да водят държавите членки в оформяне на техните политики, законодателство и практика“. Интерес представлява това „сливане“ на понятията цел и принцип в едно за разлика от педагогическата теория, която ги диференцира и разглежда като отделни понятия – проблемни области със своя самостоятелна структура и съдържание. Кои по-конкретно са тези „цели и принципи“:

– *Всеобхватност* (разглеждана във възрастов план и по отношение на осъществяващите образователни/възпитателни въздействия/взаимодействия субекти): „осигуряване на всички хора в рамките на територията им с възможността за образование за демократично гражданство и образование по правата на човека“ (Recommendation ..., с. 9). Имам се предвид въздействия и сред децата и младежите, и сред възрастните, което се подчертава и от следващата цел с акцент върху ученето като процес: „Ученето в образованието за демократично гражданство и образованието по човешки права е процес по време на целия живот.“ Изброени са основните групи „заинтересовани лица“, с които трябва да се осъществи „ефективно учене“ в тази насока – „правещи политика, професионалисти в сферата на образованието, учещи, родители, образователни институции, образователни власти, държавни служители, неправителствени организации, младежки организации, медиите и широката общественост“. Специално внимание се отделя на ролята на неправителствените и младежките организации, „особено чрез неформалното и информалното образование“, които „съответно имат нужда от възможности и подкрепа, за да дадат този принос“ (пак там).

– *Интеркултурно разбиране* – „съдействието за социална кохезия и интеркултурен диалог и цененето на разнообразието и равенството, включвайки

равенството на половете“. За постигане на посочената цел „е важно да се развива знанието, личностните и социалните умения и разбирателство, което да намали конфликтите, да повиши оценяването и разбирането на различията между верските и етническите групи, изграждане на взаимно уважение към човешкото достойнство и споделени ценности, насърчаване на диалога и подкрепа на не-насилието в решаването на проблеми и спорове“.

– *Готовност за активност* – не само овладяване от учащите се на „знания, разбиране и умения, но също и даването им на възможност за готовност за предприемане на действия в обществото за защита и подкрепа на човешките права, демокрацията и върховенството на законността“.

– *Подготовка на занимаващите се с такава дейност* – необходимост от „продължаващо обучение и развитие за професионалистите в сферата на образованието и младежките лидери, както и на самите обучаващи в принципите и практиките на образованието за демократично гражданство и образованието по правата на човека“ като условие за „устойчивостта на ефективното образование в тази област“, което „би трябвало съответно да бъде адекватно планирано и обезпечено“ (Recommendation ..., с. 9).

– *Сътрудничество между всички субекти в тази област* – „Би трябвало да бъдат насърчавани партньорството и сътрудничеството между широк кръг от заинтересовани лица, включени в образованието за демократично гражданство и образованието по правата на човека на държавно, регионално и локално ниво, така че в най-голяма степен да има полза от техния принос, включително сред правещите политика, професионалистите в сферата на образованието, учещите, родителите, образователните институции, неправителствените организации, младежките организации, медиите и широката общественост.“ Изхождайки от „международния характер на ценностите, свързани с правата на човека и задълженията и общите принципи, подкрепящи демокрацията и върховенството на законността, за държавите членки е важно да следват и насърчават международното и регионалното сътрудничество в дейностите, включени в тази Харта и идентифицирането и обмяната на добра практика“ (Recommendation ..., с. 10).

Прегледът на посочените в Хартата „цели и принципи“ показва, че тук по-скоро става дума за принципи, отколкото за цели, свързани с формирането на граждани на и на правната му култура. В педагогическия контекст целите би трябвало да са свързани с описване на качествата на личността, които да бъдат формирани чрез съответните образователни/възпитателни дейности, реализирани с деца и възрастни. По-голямата част от текста, посветен на „целите и принципите“ е насочен по-скоро към типовете субекти и взаимодействията между тях, които имат отношение към образованието за демократично гражданство и образованието по правата на човека. От гледна точка на политическия характер на този документ съдържанието на такъв тип текст е по-скоро очаквано, независимо от разминаването му с очакванията от теоретична гледна точка.

Доколкото Хартата е документ, имащ пряко отношение към националните образователни политики, естествено е по-нататъшното продължение на текста ѝ с раздела „Политики“. В него се обръща специално внимание на очакването държавите членки „да включат образованието за демократично гражданство и образованието по правата на човека в учебното съдържание на формалното образование в рамките на предучилищното, началното и средното образование, както и в общото и в професионалното образование и обучение“, както и „да продължат да подкрепят, да правят преглед и да обновяват образованието за демократично гражданство и образованието по правата на човека в учебното съдържание от гледна точка на тяхното съответствие на обществените нужди и да насърчават устойчивостта в тази област“.

Специално внимание се отделя на ролята на висшето образование: „Държавите членки би трябвало да подкрепят с дължимото уважение към академичната свобода включването на образованието за демократично гражданство и образованието по правата на човека в институциите за висше образование, особено за бъдещите професионалисти в областта на образованието (пак там).“. Акцентира се върху необходимостта от специализирана подготовка на „учителите, другия педагогически персонал, младежките лидери и обучаващите се с необходимото първоначално и продължаващо обучение и развитие в областта на образованието за демократично гражданство и образованието по правата на човека“. Това обучение би трябвало да им даде „основно знание и разбиране за целите и принципите на дисциплините и за подходящи методи на преподаване и учене, както и други основни умения, подходящи за тази сфера на образованието“ (Recommendation ..., с. 11).

Като компонент на раздела „Политики“ е представено *демократичното управление*, което се очаква да бъде подкрепяно от държавите членки „във всички образователни институции и като желан и полезен метод на управление сам по себе си, и като практическо средство за учене и натрупване на опит в демокрацията и уважението на човешките права“. Държавите членки „би трябвало да насърчават и улесняват чрез подходящи средства активното участие на учащите се, педагогическия персонал и заинтересованите лица, в т.ч. родителите, в управлението на образователните институции“ (пак там, с. 10). Демократичното управление на училищната институция е един от основните приоритети и в публикационната активност на Съвета на Европа (Dürr, K., 2005; Bäckman, E. B. Trafford, 2007), а темата за възпитанието в демократичност – един от основните компоненти на идеята за демократичното гражданство (Чавдарова – Костова, 2010).

В Хартата на няколко места присъства и идеята за оценяването. От държавите членки се очаква „да разработят критерии за оценяване на ефективността на програмите за образование за демократично гражданство и права на човека“, като „обратната връзка от учащите се би трябвало да бъде интегрална част от всяко такова оценяване“. Посочва се и това, че „държавите членки би трябвало редовно

да оценяват техните стратегии и политики, които са предприети по отношение на настоящата Харта“, като „могат да го правят в сътрудничество с други държави членки, например на регионална основа“ (Recommendation ..., с. 11,12). Този специален акцент върху оценяването показва значимостта, която му се придава с оглед отчитане на резултатността от процеса на осъществяване на образованието за демократично гражданство и образованието по правата на човека, и то на две нива – нивото на оценяване на самия педагогически процес и нивото на оценяване на националните политики в тази насока.

В Хартата се отделя внимание и на значимостта на научните изследвания: „Държавите членки би трябвало да инициират и подкрепят изследвания относно образованието за демократично гражданство и правата на човека за осъществяване на преглед на настоящата ситуация в областта“, чрез които да бъде събрана „сравнителна информация“, която да подпомогне субектите на различни нива и от различни сфери „да измерят и повишат тяхната ефективност и ефикасност и да подобрят практиката си“. Имат се предвид „изследвания върху учебното съдържание, иновативни практики, преподавателски методи и развитие на системи за оценяване, в т. ч. критерии и индикатори за оценяване“ (Recommendation ..., с. 12).

В раздела „Политики“ на Хартата има отделен текст, посветен на необходимостта от формиране на умения, насочени към постигане на „социална кохезия, ценене на разнообразието и работа с различията и конфликти“: „Във всички области на образованието държавите членки би трябвало да подпомагат педагогически подходи и методи на преподаване, насочени към ученето да се живее заедно в демократично и мултикултурно общество и даване на възможност на учещите се да придобият знанието и уменията да съдействат за социална кохезия, ценене на разнообразието и равенството, оценяване на различията – особено между различни религиозни и етнически групи – и разрешаване на несъгласия и конфликти по ненасилствен начин с уважение към правата на всеки един, както и борба с всички форми на дискриминация и насилие“ (пак там, с. 12). Този текст подчертава несъмнената връзка между демократичното гражданство, правата на човека и толерантността, както и между педагогическите подходи, насочени към формиране на компетентности във всяко едно от тези направления.

Изхождайки от характера на Хартата като документ на международно ниво, съвсем естествено е акцент в нея да бъде и „сътрудничеството“ между държавите членки „една с друга и чрез Съвета на Европа“, изразяващо се в „насърчаване на многостранните и трансграничните дейности, в т. ч. съществуващата мрежа от координатори по образованието за демократично гражданство и образование по правата на човека“, „обмяна, развитие, систематизиране и осигуряване на разпространението на добри практики“, „информирание на всички заинтересовани лица, в т. ч. обществеността, относно целите и изпълняването на Хартата“, „подкрепа на европейски мрежи от неправителствени организации, младежки органи-

зации и професионалисти в областта на образованието и сътрудничеството между тях (Recommendation..., с. 12,13).

Представеното в настоящия текст показва колко важно е не просто познаването на съответен международен документ, имащ пряко отношение към националните образователни политики, но и коментирането и интерпретирането му от позициите на теоретичната педагогика. Смисълът на такъв тип интерпретация е усъвършенстване и на самата теория, и на основния обект на политиката – практиката. Тук се налага още едно уточнение – некоректно е да се говори за „прилагане“ на Хартата в практиката, например на училищното образование, израз, който някои занимаващи се с тази проблемна област днес използват. Изхождайки от характера на Хартата, тя не може да се „прилага“ на ниво образователно-възпитателна практика, а по-скоро очертава основните насоки на осъществяване на образованието за демократично гражданство и образованието по правата на човека и доминиращите очаквания за постигане на резултати на национално и международно ниво. В това е и нейното основно предназначение, само по себе си отправящо комплекс от предизвикателства и перспективи пред развитието на педагогическата теория и практика.

БЕЛЕЖКИ

1. По-подробно този въпрос е разработен в: Чавдарова – Костова, С. (2011). Съвременни интерпретации на възпитанието в научно-педагогическата литература и проектите им върху педагогическата практика. Във: Взаимодействието теория–практика: ключови проблеми и решения, Международна конференция, Т. 4, БСУ.

ЛИТЕРАТУРА

- Гюрова, В. (2005). Правно възпитание и възпитание в демократизъм. В: *Теория на възпитанието*. Съст. Л. Димитров. София, Изд. „Ведна Словена – ЖГ“.
- Жить в условиях демократии. Планирование уроков по ВДГ/ОПЧ для основной школы (8-9-й классы)*. (2010). Под редакцией Р. Голлоба и П. Крапфа. Страсбург, Издательство Совета Европы.
- Брет, П. П. Монпуан – Гайар, М. Х. Салема. (2011). *Каким образом все учителя могут внести вклад в воспитание гражданственности и образование в области прав человека: пособие для развития компетенций*. Издательство Совета Европы, Страсбург. – [http://www.coe.int/t/dg4/education/edc/Source/Pdf/Downloads/108011%20RUS%20Competences%20PDF%20complete%20\(2\).pdf](http://www.coe.int/t/dg4/education/edc/Source/Pdf/Downloads/108011%20RUS%20Competences%20PDF%20complete%20(2).pdf), 20.12.2011.
- Чавдарова, А. Възпитателни приоритети в българското училище през периода след Освобождението (1878) до 1944 г. *Доклад по проект „Въз-*

- питателни приоритети и проблеми в съвременното българско училище“, финансиран от средствата, отпуснати целево от държавния бюджет на СУ „Св. Климент Охридски“ за научни изследвания през 2011 г.
- Чавдарова-Костова, С. (2010). Съвременни аспекти на проблема за възпитанието в демократизъм. *Педагогика*, 5.
- Чавдарова-Костова, С. (2011). Съвременни интерпретации на възпитанието в научно-педагогическата литература и проекциите им върху педагогическата практика. Във: *Взаимодействието теория – практика: ключови проблеми и решения, Международна конференция*, Т. 4, Бургас, БСУ.
- Council of Europe Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education. Recommendation CM/Rec adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 11 May 2010 and explanatory memorandum*. Council of Europe Publishing. 7, 2010.
- Bäckman, E. B. Trafford (2007). *Democratic governance of schools*. Council of Europe Publishing.
- Dürr, K. (2005). *The school: a democratic learning community*. Council of Europe.
- Gollob, R. P. Krapf (editors) (2010). *Living in democracy. EDC/HRE lesson plans for lower secondary level*. Strasbourg. Council of Europe Publishing.
- Brett, P. P. Mompoin-Gaillard, M. H. Salema (2009). *How all teachers can support citizenship and human rights education: a framework for the development of competences*. Strasbourg. Council of Europe Publishing.

THE COUNCIL OF EUROPE CHARTER ON EDUCATION FOR DEMOCRATIC CITIZENSHIP AND HUMAN RIGHTS EDUCATION – PROJECTIONS ON EDUCATION THEORY AND PRACTICE

Abstract. In this paper the Council of Europe Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education is presented. The Charter is commented from the point of view of some conceptions in the pedagogical theory. An emphasis is putted on the relationship educational policy – theory – practice.

Assoc. Prof. Dr. Habil Siyka Chavdarova – Kostova

✉ Sofia University “St. Kliment Ohridski”
1504, Sofia, Bulgaria
15, Tsar Osvoboditel Blvd.
tel. +359 2 9308 568, 9308 296
e-mail: schkostova@abv.bg